

İSLAM DÜNYASINDA VE BİZANS'TA İLKÖĞRETİMİN MUKAYYESİ

Dr. Mustafa ERGÜN

Bizans, İslamiyetin yayılma alanı üzerinde bulunduğu için bu iki kültür ve uygarlık dünyasının birbirlerine etkileri, tarihin çok tartışılan konularından biri olmuş ve olmakta da devam etmektedir. Bizans tarihçileri birçok noktalarda, İslam dünyasındaki pek çok kurumların Bizans geleneğinden olduğunu ileri sürmekte, müslüman tarihçiler bu iddiaları çeşitli kaynaklara dayanarak reddetmektedirler.⁽¹⁾

Bu tartışma alanlarından biri de, eğitim alanındaki etkileşimlerdir. J. Ribera, yakın doğudaki hıristiyan Bizans okullarının medreseler için bir model olabileceklerini ileri sürmektedir.⁽²⁾ Bu iddia yanlıştır. Ama şu gerçektir ki, birbirine komşuluk derecelerinden daha yakın, yüzyıllardır bir arada yaşamış, kaynaşmış insanların yaşadıkları yerlerde egemen olmuş bu kültür ve uygarlık dünyalarında, eğitim açısından şaşılacak derecede bir benzerlik görülmektedir. Bu bir etkileşim değildir; bu bir geniş kapsamlı gelenektir.

Mesela, ilköğretim düzeyinde her iki "dünya" daki çeşitli yönleri karşılaştırsak, şöyle bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

İki çağdaş ortaçağ toplumu olarak her iki tarafta da dini bir yaşayış hüküm sürmekte, kurumlaşmalar dini yönden olmaktadır. Buna uygun olarak eğitimin ve eğitim kurumlarının da esas amacı, "eğitilmiş dindar" kişiler yetiştirmektir. Eğitim, kişinin dindarlığını geliştirmeyi, sağlamlaştırmayı ve öğrendiği dini başkalarına anlatmayı, öğretmeyi amaçlamaktadır.⁽³⁾

Çeşitli düzeylerde eğitim kurumları bulunmasına rağmen, her iki tarafta da eğitimi çeşitli yönlerden belirleyecek asıl sosyal kurum aile olmaktadır. İlk eğitim ailenin inançları doğrultusunda ve ailede verilmektedir. İlköğretim düzeyinde eğitimin ne kadar devam edeceğini de aşağı yukarı aile belirlemektedir.

Eğitime başlama yaşı olarak her iki tarafta da kesin bir yaş yok. Ama eğitime altı yaşının sonlarında başlamak gibi bir gelenek var.⁽⁴⁾ Erken yaşlarda, temel dini kitaplar olan Kur'an ve İncil'i çocuklara ezberletmek Bizans'ta da İslam dünyasında da bir övünç kaynağı. Kızlar ilköğretime katılıyorlar ama daha üst eğitim kurumlarında kadınlara rastlamak mümkün değil! Buna rağmen her iki toplumda da "bilgin kadınlar" eksik değil!

Ortaçağda hemen hemen dünyanın her tarafında eğitim kurumları dini kurumlarla iç-içedir. Başlangıçta dini kurumlar eğitim fonksiyonlarını da kendileri yapmakta, ama sonraları çeşitli nedenlerle örgün eğitim görevlerinden sıyrılmakta; bu görevi yapan kurumları önce bina içinde ayırmakta, sonra da binanın dışına, ama yanbaşına itmektedir. Dini kurumlar, eğitim kurumlarının kendilerinden daha fazla uzaklaşmasını hiç bir zaman hoşgörü ile karşılamamışlar, bu mesafeden okulları denetim altında tutmak istemişlerdir. Bunlara karşı yapılan "laik eğitim" mücadelesi de birçok güçlüklerle karşılaşmıştır.

İslam dünyasında okullar Camilerle ne kadar içli-dışli ise, Bizans'ta da eğitim kurumları manastırlarda, nartexlerle ev büyük kiliselerle alabildiğine kaynaşmıştı. İlköğretim, diğer eğitim düzeylerinden daha fazla dini idi ve dini kurumların egemenliğindeydi.

İçerikleri değişik olmasına rağmen, ilköğretim düzeyindeki eğitim kurumlarının müfredat programları da birbirine çok benziyordu: Kutsal kitapları okuma, basit yazı çalışmaları, Arapça ve Latince'nin dilbigisi kurallarına başlangıç ve dört işlemi içeren basit Aritmetik. Okuma çalışmalarında kutsal kitaplar, yazı alıştırmalarında ise atasözleri ve vecizeler kullanılıyordu. (6)

Her iki kültür dünyasında öğretim metodları da aynı idi: Ezber ("telkin", "psalmodient"), öğretime tamamen hakim idi. İlköğretim düzeyinde ezber çocuklara, onların zihni gelişimlerine çok zararlı olmasına rağmen -çeşitli zorunluluklar yüzünden- bir türlü vazgeçilemeyen bir öğretim metodu idi. Her iki tarafta da ezber aşırı derecede ve eğitimin hemen her alanında kullanılıyordu. Derslere "besmele" ve "hamdullah" ile başlanıyor; her ders oturumunun başlangıcında, o oturumdaki ders konusu ile ilgili olmayabilen bir dini giriş yapılıyordu. Öğrenciler her hafta sonunda basit bir sınava tabi tutuluyorlardı. Değişik günlerde olmasına rağmen, ibadetin yoğun olduğu günler her iki tarafta da hafta tatili idi. (7)

Sınıf disiplini ve düzeni, o sınıftaki yaşlı ve bilgili öğrenciler ("arif", "protoskkolos") tarafından kurulmaya ve korunmaya çalışılıyordu (8).

Hem İslam, hem de Bizans eğitim hayatında kullanılan övme ve özellikle cezalandırma biçimleri de aynı idi. Müslüman okullarındaki cezalandırmanın bir simgesi olarak gösterilen "falaka", "phallagas" şeklinde Bizanslılarda da vardı. Çok eskiden beri, doğuda da batıda da kullanılan bir cezalandırma aleti olan "falaka" cezalandırmaktan başka amaçlar için de kullanılıyordu. Bunun Arapça "falaka" (çatlatmak) fiilinden mi geldiği, yoksa Yunanca "phallagas" şeklinden mi geldiği bile şüphelidir. (9) Ama şüphesiz olan, falakanın hem İslam dünyasında hem de Bizans hristiyan dünyasında alabildiğine yaygın olarak kullanılmış olmasıdır.

Okuldaki öğretim araç ve gereçleri arasında da büyük bir benzerlik vardı. Öğrenciler aynı yerlerde oturuyorlardı; toprak sekiler, koyun postları, minderler, probes, diphteria... (10) Tabletler ("pinakidion"), taş tahtalar ("abakion"), yazı takımları ("kalamarin"), mürekkep şisesi ("melanin"), kamyş kalemler ("kalamon")... her iki taraf öğrencilerinin de kullandıkları öğretim malzemeleri idi. (11) Bu yörelerdeki mürekkepler, cevizden ezilerek yapılıyordu. (12) İlkokul öğretmenleri, her iki tarafta da sefil durumda idi. Çok zor hayat şartlarında yaşıyorlar ve alay konusu oluyorlardı. Devletten aldıkları belirli bir ücret yoktu. Öğrencilerin çeşitli zamanlarda ve çeşitli vesilerle getirdikleri "hediye"lerle yaşıyorlardı. Dini bir görev yaptıkları için kesin olarak belirlenmiş bir istekte bulunamıyorlardı. İslam dünyasında Kur'an'ı bitirince hocaya verilen "hitma", Bizans'ta "nomisma" adını alarak aynen devam ediyordu. (13)

Kısaca, ilköğretim düzeyinde verilen öğretim, pek çok bakımlardan Doğu Akdeniz medeniyeti içinde yaşayan insanların ortak kültürel unsurlarını taşımaktaydı. (14) Yönetim değişiklikleri, dini inançların farklı olması v.s. bu geniş bölgede yaşayan insanların sosyal kurumlaşmasında ve geniş açıdan bakıldığında geleneklerinde önemli bir değişiklik meydana getirememiştir. Bu, eğitim alanında da böyle olmuştur.

1) Köprülü, M.F. Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülahazalar. İstanbul. 1931.

- 2) Sayılı, Aydın. Higher Education in Medieval Islam. The Madrasa. Ankara Üniversitesi Yıllığı. 2 (1947-48). s.56
- 3) Guiland, M.R. La Vie Scolaire a Byzance. Bulletin de l'Association Guillaume Bude , Mart 1953. s.63
Gazali. Ihya' Ulum ed-Din. Kahire 1933. s.48-52
İbn Sahnun. Kitab al-Adab al-Muallimin. M.H.H. Abdulvahab yay. Tunus 1348/1931. s.53
- 4) Guiland, M.R. a.g.m. s. 63
Salama, I. L'enseignement islamique en Egypte des Memluks jusqu'à nos Jours. Kahire 1938. s.108 not:2
- 5) Salama, I. a.g.e. s. 98.
Guiland, M.R. a.g.m. s. 64
İslam Ansiklopedisi Mescid maddesi.
- 6) Çelebi, A. History of Muslim Education. Beyrut 1954. s.15
- 7) Guiland, M.R. a.g.m. s. 65-67
İbn Sahnun a.g.e. s. 48
- 8) Guiland, M.R. a.g.m. s. 67
Taha Husayn al-Ayyam. Kahire 1352-1933. s. 40
- 9) Canard, M. Falaka-plaallagas. Sur la Vie Scolarie a Byzance et dans l'Islam. Arabica 1/3. s.331-336
Guiland, M.R. a.g.m. s. 67
- 10) Taha Husayn. a.g.e. s. 24
Guiland, M.R. a.g.m. s. 64
- 11) a.g.m. s. 64 .
- 12) İslam Ansiklopedisi Afs maddesi.
- 13) Guiland, M.R. a.g.m. s. 63-64, 68.
İbn Sahnun: a.g.e. s. 47-48
- 14) Lecomte, G. L'enseignement primaire a Byzance et le Kuttab. Arabica. 1/3, s. 330-331.

(Yeni Adam, 928, 1978. S.14-15)